

Evaluation of the Validity of the Islamic Banking Assessment Model in Iran in Line with the Macro Policy of the System for Reforming the Country's Banking System

Kamal Nadali

Department of Financial, Qe.C. Islamic Azad University, Qeshm, Iran.

k.nadali@iau.ac.ir

 0009-0005-8796-2759

Faeg Ahmadi

Department of Financial Management, Qe.C. Islamic Azad University, Qeshm, Iran (Corresponding author).

Faeg.ahmadi@iau.ac.ir

 0000-0002-3529-3507

Khosrow Moradi Shahadadi

Department of Financial Management, Qe.C. Islamic Azad University, Qeshm, Iran (Corresponding author).

Khosro.moradi@iau.ac.ir

 0000-0002-2589-5686

Davud Khodadadi

Department of Accounting, Qe.C. Islamic Azad University, Qeshm, Iran.

d.khodadady@iau.ac.ir

 0009-0006-5065-2738

Abstract

The purpose of this research is examining the validity of the Islamic banking evaluation model in Iran in line with the macro program of the system for reforming the country's banking system. This study is applied in terms of objective and descriptive-survey in terms of method. The statistical population consists of 160 managers, deputies, and heads from 12 public and private banks in the country who were familiar with Islamic banking. Using Cochran's formula and simple random sampling based on the population size, the sample size was determined to be 113 individuals; however, to account for a 10% non-response rate, 127 questionnaires were distributed, and ultimately 122 questionnaires were returned. Data were collected using a questionnaire, with validity assessed through face validity, content validity (using Lawshe's CVR), and reliability evaluated via Cronbach's alpha (0.814). In this research, second-order construct modeling of the reflective-reflective type was employed using the partial least squares (PLS-SEM) method in SMART PLS software. The findings of this study indicate the validity and adequacy of the Islamic banking evaluation model in Iran. All 13 examined indicators are significantly associated with the model core, demonstrating a strong relationship between these indicators and the model. The indicators of "establishment of Sharia supervision and compliance mechanisms" ($\beta=0.845$, $T=7.807$) and "trusteeship management" ($\beta=0.789$, $T=7.330$) have the strongest effects, while "support for welfare and sustainable economic development" ($\beta=0.569$, $T=3.552$) has the weakest effect but remains significant. Model fit indices ($SRMR=0.05$, $NFI=0.92$, $GOF=0.773$) indicate a very good fit of the model with the data. Additionally, the model's reliability was confirmed with Cronbach's alpha (0.776-0.854) and AVE (0.769-0.810), reflecting high predictive power and strong internal validity. Based on the analysis of data collected from bank managers, the findings of this research confirm the structural adequacy and significant association of the proposed indicators with the overall concept of Islamic banking evaluation. This model, by encompassing Sharia, ethical, social, and operational dimensions, provides a coherent framework for assessing the performance of Islamic banks in Iran and can serve as a foundation for subsequent empirical studies and the development of indigenous evaluation tools.

Keywords: Islamic banking performance, Sharia supervision and compliance, Adherence to jurisprudential and Sharia principles, Anti-corruption and anti-rent-seeking.

JEL Classification: G21, G26, E5, E58, C51, C52

بررسی اعتبار الگوی ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران در راستای برنامه کلان نظام برای اصلاح نظام بانکی کشور

کمال نادعلی

گروه مالی، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران.

k.nadali@iau.ac.ir

id 0009-0005-8796-2759

فائق احمدی

گروه مدیریت مالی، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران (نویسنده مسئول).

Faegh.ahmadi@iau.ac.ir

id 0000-0002-3529-3507

خسرو مرادی شهدادی

گروه مدیریت مالی، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران.

Khosro.moradi@iau.ac.ir

id 0000-0002-2589-5686

داود خدادادی

گروه حسابداری، واحد قشم، دانشگاه آزاد اسلامی، قشم، ایران.

d.khodadady@iau.ac.ir

id 0009-0006-5065-2738

چکیده

هدف از این پژوهش، بررسی اعتبار الگوی ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران در راستای برنامه کلان نظام برای اصلاح نظام بانکی کشور است. این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش توصیفی - پیمایشی است. جامعه آماری شامل ۱۶۰ نفر از مدیران، معاونان و رؤسای ۱۲ بانک دولتی و خصوصی کشور است که آشنایی به بانکداری اسلامی داشتند. با استفاده از فرمول کوکران و روش نمونه‌گیری تصادفی ساده بر اساس حجم جامعه، حجم نمونه ۱۱۳ نفر به‌دست آمد که به‌دلیل نرخ بی‌پاسخی ۱۰ درصد بیش‌تر، یعنی ۱۲۷ پرسش‌نامه پخش و در نتیجه ۱۲۲ پرسش‌نامه برگشت داده شد. داده‌ها با ابزار پرسش‌نامه جمع‌آوری شد و روایی از طریق روایی صوری، محتوایی (با CVR لاوشه) و پایایی با آلفای کرونباخ (۰,۸۱۴) بررسی گردید. در این پژوهش از مدل‌سازی سازه مرتبه دوم از نوع بازتابی - بازتابی با روش حداقل مربعات جزئی (PLS-SEM) در نرم‌افزار SMART PLS استفاده شد. یافته‌های این پژوهش حاکی از اعتبار و کفایت الگوی ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران است. هر ۱۳ شاخص بررسی‌شده به‌طور معناداری با هسته مدل مرتبط هستند که نشان‌دهنده ارتباط قوی این شاخص‌ها با مدل است. شاخص‌های «استقرار سازوکارهای نظارت و تطبیق شرعی» ($\beta=0.845$, $T=7.807$) و «مدیریت امانتداری» ($\beta=0.789$, $T=7.330$) قوی‌ترین تأثیر را دارند، درحالی‌که «حمایت از رفاه و توسعه اقتصادی پایدار» ($\beta=0.569$, $T=3.552$) کم‌ترین تأثیر را دارد؛ اما همچنان معنادار است. شاخص‌های برازش مدل ($GOF=0.773$), ($NFI=0.92$), ($SRMR=0.05$) نشان‌دهنده تطابق بسیار خوب مدل با

داده‌ها است. همچنین، پایایی مدل با آلفای کرونباخ (۰,۷۷۶-۰,۸۵۴) و AVE (۰,۷۶۹-۰,۸۱۰) تأیید شد که بیانگر قدرت پیش‌بینی بالا و اعتبار درونی قوی مدل است. یافته‌های این پژوهش بر پایه تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده از مدیران بانکی، کفایت ساختاری و ارتباط معنادار شاخص‌های پیشنهادی با مفهوم کلی ارزیابی بانکداری اسلامی را تأیید می‌کند. این الگو، با پوشش ابعاد شرعی، اخلاقی، اجتماعی و عملیاتی، چهارچوبی منسجم برای سنجش عملکرد بانک‌های اسلامی در ایران ارائه می‌دهد و می‌تواند به‌عنوان مبنایی برای مطالعات تجربی بعدی و توسعه ابزارهای ارزیابی بومی مورد استفاده قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: عملکرد بانکداری اسلامی، نظارت و تطبیق شرعی، رعایت اصول فقهی و شرعی، مبارزه با فساد و رانت.

طبقه‌بندی JEL: G21, G26, E5, E58, C51, C52

شاپای الکترونیک: ۶۵۶۸-۲۵۸۸ / پژوهشکده تحقیقات راهبردی / فصلنامه علمی پژوهشی راهبرد اقتصادی

doi 10.22034/es.2025.551815.1901

مسئولیت مقاله از نظر محتوای علمی و نظریات مطرح شده در متن آن، به عهده نویسندگان و یا نویسنده مسئول مقاله است و مورد تأیید / عدم تأیید صاحب امتیاز نشریه راهبرد اقتصادی نیست.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه و بیان مسئله

ماهیت فعالیت در صنعت بانکداری ایجاب می‌کند که نظارت خاصی بر اجرای فعالیت‌های بانکی صورت گیرد چراکه اجرای عملیات خلاف اصول و معیارهای اسلامی (وقوع انواع فساد بانکی و مبارزه با پولشویی) می‌تواند منجر به تحمیل هزینه‌های جبران‌ناپذیری بر پیکره اقتصادی جامعه شود (فرمان‌آرا و غفاری، ۱۳۹۸)؛ بنابراین، ارزیابی عملکرد بانک‌ها برای شناسایی کارایی آن‌ها و ارائه راهکارهای اصلاحی جهت بهبود سیستم بانکی ضروری است (پیکانی و دیگران، ۱۴۰۰). ارزیابی عملکرد سیستم بانکی یک کشور از جنبه‌های مختلفی امکان‌پذیر است که مهم‌ترین آن‌ها متغیرهای کلان اقتصادی مانند نرخ ارز، سیاست پولی و رشد اقتصادی هستند. در بانکداری اسلامی، عوامل دیگری مانند سیاست تخصیص منابع بر اساس ابزارهای اسلامی نیز مؤثرند. نوع سیاست به‌کارگرفته‌شده توسط بانک‌ها در این زمینه می‌تواند تأثیر مهمی بر عملکرد سیستم بانکی داشته باشد (Kashian, 2024)؛ بنابراین، همان‌گونه که ارزیابی عملکرد نظام بانکی اهمیت دارد، توجه به رویکردهای متفاوت بانکداری نیز ضروری است. در این میان، بانکداری اسلامی به‌عنوان یکی از الگوهای نوین، جایگاه ویژه‌ای یافته و توانسته فراتر از مرزهای کشورهای اسلامی مورد توجه قرار گیرد. بانکداری اسلامی نه تنها در میان مسلمانان بلکه در کشورهای غیرمسلمان جهان پذیرفته شده است. محصولات و خدمات بانک‌های اسلامی علاوه بر کشورهای عمدتاً مسلمان، در کشورهایی مانند: انگلیس، روسیه، آمریکا، آرژانتین، استرالیا، هند، فیلیپین، سنگال، آفریقای جنوبی، سوئیس، تایلند، دانمارک، آلمان، گینه، نیجر و نیجریه محبوب شده‌اند. پذیرش مثبت این نظام به عواملی مانند: آگاهی، شهرت، مزایای مالی بدون نرخ بهره و طبیعت پایدار آن نسبت داده می‌شود. کشورهایی که این بانکداری را پذیرفته‌اند، از وام‌های بدون بهره، تقسیم عادلانه زیان‌ها و رشد اقتصادی بهره‌مند شده‌اند (Ibrahim; Hussein & Kulmie, 2024). بانکداری اسلامی از بانکداری متعارف در اهداف، کارکردها و ویژگی‌های عملیاتی متأثر از اخلاق اسلامی متفاوت است و دارای محصولاتی مبتنی بر عدالت و هیئت نظارت شرعی برای اطمینان از انطباق با شریعت است. ابزارهای سنجش عملکرد مانند تحلیل نسبت‌های مالی، به دلیل عدم دقت و قابلیت اطمینان، برای ارزیابی عملکرد بانک‌های اسلامی ممکن است ناکافی بوده و حتی به ارزیابی آسیب بزنند. پژوهشگران پیشنهاد داده‌اند که معیارهای سنجش عملکرد بانکداری اسلامی اصلاح شود و شاخص‌هایی

مانند شاخص عملکرد اسلامی، شاخص مقاصد شرعی و روش انطباق شرعی و سودآوری معرفی شده‌اند. این شاخص‌ها بر اهداف شرعی مانند فلاح (سعادت)، تهذیب فرد، عدالت و منفعت عمومی تمرکز دارند. فلاح، به معنای موفقیت و پیروزی در دنیا و آخرت، هدف نهایی ارزیابی عملکرد بانک‌های اسلامی است (Mursyid & Lamtana, 2024). بانکداری اسلامی با ارائه محصولات مالی مطابق با شریعت، بر تقسیم سود و زیان، اشتراک ریسک و سرمایه‌گذاری اخلاقی تأکید دارد و از دریافت سود (ربا) و معاملات سوداگرانه (غرر) پرهیز می‌کند. این نظام مالی با تأمین مالی بخش واقعی اقتصاد و معاملات مبتنی بر دارایی، به افزایش شمول مالی، کاهش فقر و تقویت رشد اقتصادی از طریق سرمایه‌گذاری کمک می‌کند. توسعه بانکداری اسلامی با رشد تولید ناخالص داخلی، ثبات مالی و فعالیت‌های اقتصادی پایدار ارتباط مثبت دارد (Farah & et al., 2025). بانکداری اسلامی با رشد چشمگیر در سطح جهانی، به‌ویژه در آسیا و خاورمیانه، گسترش یافته و در کشورهای غیرمسلمان نیز پذیرفته شده است. این صنعت از دهه ۱۹۷۰ با تأسیس بانک توسعه اسلامی و بانک اسلامی دبی آغاز شد و در دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ با افزایش تقاضا برای خدمات مطابق با شریعت رشد کرد. در بحران مالی ۲۰۰۸، بانکداری اسلامی برجسته شد و در مراکز مالی مانند دبی، کوالالامپور و لندن به‌عنوان مراکز کلیدی توسعه یافت. بانک‌های اسلامی بیش از ۷۶ درصد دارایی‌های مالی اسلامی را با بیش از ۳,۲ تریلیون دلار در اختیار دارند. این بانک‌ها با رعایت اصول شریعت و قوانین، از معاملات مبتنی بر ربا پرهیز کرده و از سازوکارهایی مانند مضاربه و مرابحه استفاده می‌کنند. آنها بر بانکداری اخلاقی و سرمایه‌گذاری در پروژه‌های با منفعت اجتماعی تمرکز دارند و محصولات و محصولاتمانند رهن اسلامی، اوراق قرضه و بیمه مطابق با شریعت ارائه می‌دهند (Alzwi & et al., 2024). عملکرد بانکداری اسلامی به کیفیت و کمیت کار انجام‌شده توسط افراد، گروه‌ها یا سازمان‌ها بستگی دارد و شامل اجرای وظایف، تحقق تعهدات و دستیابی به نتایج مورد انتظار است (Mursyid & Lamtana, 2024). هرچند، رشد بانکداری اسلامی همچنان روبه‌افزایش است و توسعه آن از نظر دارایی‌ها و منابع مالی نیز مثبت ارزیابی می‌شود. با این حال، متأسفانه سنجش و ارزیابی عملکرد بانکداری اسلامی همچنان با همان ابزارهایی انجام می‌شود که در بانکداری متعارف به کار می‌رود، درحالی‌که بانکداری اسلامی دارای ویژگی‌ها و اصول خاص خود است (Priyatno; Maulana & Darmastuti, 2025).

بررسی اعتبار الگوی ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران، نه تنها به عنوان ابزاری برای سنجش کارایی و شفافیت عملکرد بانک‌ها ضروری است بلکه گامی کلیدی در جهت تحقق اهداف سند «ایده اولیه سیاست‌های کلی نظام پولی و بانکی» محسوب می‌شود که بازتعریف نظام بانکی بر پایه موازین اسلامی و نفی ربا را در دستور کار دارد که چنین ارزیابی‌ای می‌تواند زمینه‌ساز همسویی معیارهای عملکردی بانک‌ها با محورهای کلان این سند باشد. سند «ایده اولیه سیاست‌های کلی نظام پولی و بانکی» که در تاریخ ۱۸ آبان ۱۳۹۹ از سوی دفتر مقام معظم رهبری ابلاغ شده است، چهارچوبی اصولی و جامع را برای بازتعریف نظام پولی و بانکی ایران بر پایه موازین اسلامی - به‌ویژه نفی ربا - و در چهارچوب اصول قانون اساسی (از جمله بندهای ۹ و ۱۲ اصل ۳ و بند ۲ اصل ۴۳) ترسیم می‌کند. این رویکرد بر شش محور استوار است: اول، طراحی چهارچوبی برای اقتدار و استقلال بانک مرکزی به منظور تحقق رشد اقتصادی همراه با مهار تورم، حفظ ارزش پول ملی و تعادل در تراز پرداخت‌ها؛ دوم، متحول‌سازی نظام بانکی از طریق افزایش پاسخگویی بانک‌ها، گسترش بانکداری توسعه‌ای و تضمین سلامت و ثبات شبکه بانکی؛ سوم، هدایت اعتبارات به سمت بخش‌های مولد اقتصاد، به‌ویژه کسب‌وکارهای خرد و متوسط؛ چهارم، صیانت از حقوق سپرده‌گذاران، تسهیل دسترسی همگانی به تسهیلات بانکی و شفاف‌سازی فعالیت‌های بانکی در راستای مبارزه با فساد و پول‌شویی؛ پنجم، توسعه و سامان‌دهی نظام قرض الحسنه و ششم، مواجهه هوشمندانه با پول‌های رمزین و تعیین جایگاه مناسب آن‌ها در سبد ارزی کشور به گونه‌ای که به حفظ و تقویت ارزش پول ملی کمک کند. این رویکرد، نظام پولی و بانکی را در خدمت پروژه گسترده‌تری از شکوفایی ظرفیت‌های مادی و انسانی و تحقق عدالت اقتصادی قرار می‌دهد.

با این حال، یکی از چالش‌های اساسی در این حوزه، فقدان الگوهای ارزیابی جامع و معتبر برای سنجش عملکرد بانک‌های اسلامی است که بتواند معیارهای شرعی، مالی و اجتماعی را به صورت یکپارچه در نظر بگیرد. این مشکل از آنجا ناشی می‌شود که الگوهای ارزیابی موجود اغلب یا به طور کامل با اصول شریعت همخوانی ندارند یا از نظر علمی و عملی فاقد جامعیت و دقت کافی هستند. این ناهماهنگی و ضعف در سیستم ارزیابی، مانعی جدی در مسیر تحقق اهداف برنامه‌های کلان نظام جمهوری اسلامی ایران - به‌ویژه برنامه‌های پنجم و ششم توسعه و چشم‌انداز بیست‌ساله - در زمینه اصلاح ساختاری نظام بانکی و تحقق بانکداری اسلامی واقع‌گرا و کارآمد محسوب می‌شود. این موضوع باعث شده است که عملکرد بانک‌های اسلامی در ایران

به‌درستی سنجیده نشود و سیاست‌گذاری‌های اصلاحی در حوزه بانکداری از پشتوانه علمی و ارزیابی دقیقی برخوردار نباشند؛ بنابراین انجام پژوهشی برای بررسی اعتبار الگوهای ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران نه‌تنها از منظر علمی بلکه در راستای تحقق برنامه‌های کلان نظام برای اصلاح نظام بانکی کشور ضروری است تا بتوان معیارهایی دقیق، معتبر و متناسب با شرایط بومی و شرعی کشور طراحی و ارائه کرد. در قلمرو مطالعه بانکداری اسلامی در ایران، مشکلات متعددی ازجمله عدم یکپارچگی در معیارهای ارزیابی، ناکافی بودن ابزارهای سنجش عملکرد شرعی و فقدان انطباق کامل با نیازهای اجتماعی و اقتصادی جامعه مشاهده می‌شود. این چالش‌ها، به‌ویژه در شرایطی که نظام بانکی کشور در حال گذار از ساختارهای سنتی به الگوهای اسلامی اصیل و کارآمد است، اهمیت دوچندانی پیدا می‌کند و مستقیماً بر اثربخشی سیاست‌های اصلاحی تأثیر می‌گذارد. این مسائل منجر به وجود خلأ پژوهشی در زمینه طراحی و اعتبارسنجی الگوهای ارزیابی شده است. پژوهش‌های پیشین عمدتاً بر جنبه‌های نظری بانکداری اسلامی یا تحلیل‌های مالی متمرکز بوده‌اند و کمتر به ارزیابی جامع و اعتبارسنجی الگوهای عملیاتی پرداخته‌اند. این مطالعات به دلیل فقدان داده‌های تجربی کافی، عدم توجه به معیارهای چندبعدی (شرعی، مالی و اجتماعی) و نبود چهارچوب‌های بومی‌سازی‌شده، نتوانسته‌اند شکاف موجود را به‌طور کامل برطرف کنند. در این‌میان، ضرورت تدوین و اعتبارسنجی الگوهای ارزیابی مبتنی بر اصول اسلامی و همسو با اهداف برنامه‌های توسعه کشور، به‌عنوان یکی از اولویت‌های پژوهشی در مسیر اصلاح نظام بانکی، بیش‌ازپیش آشکار می‌شود. پژوهش حاضر با تمرکز بر اعتبارسنجی الگوی ارزیابی بانکداری اسلامی، می‌تواند این خلأ را پُر کرده و هم‌راستا با برنامه‌های کلان نظام برای اصلاح ساختاری بانک‌ها، به ارتقای کیفیت نظارت، افزایش شفافیت، تقویت پایه‌های شرعی و افزایش اعتماد عمومی به نظام بانکی اسلامی ایران کمک کند. ازاین‌رو در این پژوهش، مدل نادعلی و همکاران (۱۴۰۴) که شامل ۱۳ شاخص جهت ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران است، از نظر اعتبار مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱. پیشینه پژوهش

جدول شماره (۱): پیشینه پژوهش

ردیف	مؤلف و سال	عنوان پژوهش	روش پژوهش	شرح پژوهش	نقد بر پیشینه
۱	نادعلی و همکاران (۱۴۰۴)	شاخص‌های ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران	کیفی، کاربردی، اکتشافی؛ تحلیل محتوا، نظر خبرگان برای روایی، پایایی، بازآزمون.	تحلیل محتوای مصاحبه‌ها منجر به استخراج ۱۴۴ مفهوم، ۵۱ مؤلفه و ۱۳ شاخص اصلی شد؛ شاخص‌ها شامل ارتقاء آگاهی عمومی، آموزش، رعایت اصول شرعی، نوآوری، عدالت اجتماعی، مسئولیت اجتماعی، عوامل اخلاقی، نظارت شرعی، مبارزه با فساد، مشارکت در ریسک، امانتداری، توسعه پایدار و کیفیت خدمات است.	پژوهش بر شاخص‌های جامع تمرکز دارد؛ اما به دلیل رویکرد کیفی، قابلیت تعمیم‌پذیری نتایج محدود است و نیاز به آزمون کمی در آینده احساس می‌شود.
۲	شقایق شهری و همکاران (۱۴۰۳)	موانع نهادی و ساختاری تحقق بانکداری اسلامی در ایران و مدل گذار به آن	ترکیبی از تحلیل کیفی و مدل‌سازی (مفهومی).	موانع اصلی نهادی - قانونی، اجرایی - نظارتی، مدیریتی و آموزشی و فرهنگی شناسایی شد؛ راهکارها شامل اصلاحات نظارتی، بازنگری قوانین، آموزش مبانی اسلامی و فرهنگ‌سازی مردمی است.	مدل پیشنهادی برای گذار عملیاتی است اما فاقد جزئیات اجرایی و آزمون تجربی بوده و بیش‌تر جنبه توصیفی دارد.
۳	ابوالحسنی هستیانی و همکاران (۱۴۰۲)	سنجش عملکرد بانکداری اسلامی در مقایسه با بانکداری متعارف در کشورهای منتخب	کمی - مقایسه‌ای	بانک‌های اسلامی کارایی بالاتر و ریسک کم‌تری نسبت به بانک‌های متعارف نشان دادند که بیانگر توانایی پاسخگویی به نیازهای اقتصادی است.	مقایسه بین‌المللی مفید است؛ اما تعداد کشورهای منتخب و معیارهای دقیق مقایسه مشخص نیست؛ نیاز به تحلیل عمیق‌تر عوامل زمینه‌ای دارد.
۴	وحید فرمان‌آرا و فرهاد غفاری	ارائه الگو و شاخص‌های ارزیابی و نظارت	تلفیقی کمی و کیفی: مصاحبه گلوله‌برفی با	هدف ارائه الگوی جامع برای نظارت بانکی ایران بر اساس اسناد بالادستی و	مطالعه بر پایه مصاحبه با خبرگان داخلی است و تجارب بین‌المللی عمدتاً

ردیف	مؤلف و سال	عنوان پژوهش	روش پژوهش	شرح پژوهش	نقد بر پیشینه
	(۱۳۹۸)	نظام بانکی ایران (بر اساس اسناد بالادستی، الگوها و تجربیات بین‌المللی سایر کشورها)	خبرگان، دیمتل و تحلیلی سلسله‌مراتبی	تجارب بین‌المللی است. از روش تلفیقی کیفی (مصاحبه گلوله‌برفی با خبرگان) و کمی (دیمتل و AHP) استفاده شد. ۱۴۲ مفهوم در ۱۰ مقوله استخراج و به ۱۲۸ مفهوم در ۹ مقوله کاهش یافت. حیطه‌های نظارت اثرگذارترین و اهداف نظارت با امتیاز ۰,۱۹۷ بالاترین اولویت را دارد.	به‌صورت کلی اشاره شده؛ عدم آزمون عملی مدل پیشنهادی در محیط واقعی بانکی و تمرکز بیش‌تر بر جنبه‌های اسلامی بدون مقایسه کمی با نظام‌های بانکی دیگر می‌تواند محدودیت‌هایی ایجاد کند.
۵	پریاتنو، مانولانا و درمستوتی ^۱ (۲۰۲۵)	تحلیل عملکرد بانک‌های تجاری اسلامی اندونزی با رویکرد مقاصد شریعت	کمی توصیفی؛ داده‌های ثانویه گزارش‌های تقسیمی و زکات برترند؛ بانک بپد نوسا تنگارا	بانک‌های بوکوپین و شریعت اندونزی در سود تقسیمی و زکات برترند؛ بانک بپد نوسا تنگارا غربی در درآمد حلال پیشرو است؛ برخی بانک‌ها مانند ب‌ت‌پن و آچه نیاز به بهبود در زکات و درآمد حلال دارند.	تمرکز بر مقاصد شریعت نوآورانه است اما داده‌های ثانویه ممکن است محدودیت‌هایی در به‌روزر بودن و جامعیت ایجاد کند؛ عملکرد برخی بانک‌ها ضعیف گزارش شده که نیاز به بررسی علل ریشه‌ای دارد.
۶	مرسید و لامانتا (۲۰۲۴)	توسعه مدل سنجش عملکرد مبتنی بر فلاح برای بانک‌های اسلامی	کمی؛ تصمیم‌گیری چندمعیاره بر اساس شاخص مقاصد شریعت.	بانک‌های ب‌ت‌پن شریعت و تی‌بی بوکوپین شریعت بالاترین عملکرد را دارند؛ بانک‌های علا‌دین، پانین دبی، آچه، معاملات و ب‌ج‌ب نیز برجسته‌اند؛ تأکید بر ارزیابی مبتنی بر شریعت.	مدل فلاح جامع است و جنبه‌های هنجاری را پوشش می‌دهد اما پیچیدگی تصمیم‌گیری چندمعیاره ممکن است اجرای عملی آن را دشوار کند.
۷	دوی ^۲ (۲۰۲۴)	بررسی شاخص عملکرد اسلامی به‌عنوان ابزار سنجش عملکرد بانک‌های	کتاب‌سنجی (تحلیل استنادی و کلیدواژه‌ای).	روند پژوهش از ۲۰۰۴ تا ۲۰۲۲؛ بیش‌ترین مقالات در ۲۰۲۱ (۴۸ مورد)؛ مقاله ۲۰۱۹ با ۱۲۷ استناد؛ پرتکرارترین؛ سابری	تحلیل کتاب‌سنجی روند پژوهش را روشن می‌کند؛ اما خود شاخص را آزمون نمی‌کند؛ تمرکز بیش از حد بر اندونزی تعمیم

ردیف	مؤلف و سال	عنوان پژوهش	روش پژوهش	شرح پژوهش	نقد بر پیشینه
		اسلامی		نوردین و محمد سوبودی نویسندگان کلیدی؛ کلیدواژه‌ها: شاخص عملکرد اسلامی، اندونزی، نسبت، بانک تجاری اسلامی.	جهانی را محدود می‌سازد.
۸	سیدیقی، ثابت و علی ^۱ (۲۰۲۴)	بررسی راهبردها و روش‌های سنجش عملکرد در بانک‌های اسلامی مالزی	ترکیبی کمی؛ تحلیل گزارش‌های مالی ۵۰ بانک و پرسش نامه ۴۸۰ خبره.	رعایت شرعی، حکمرانی، فناوری، مدیریت ریسک و رضایت مشتری به‌طور معنادار عملکرد، کارایی و ثبات بانک‌های اسلامی مالزی را افزایش می‌دهد.	پژوهش عوامل کلیدی را به خوبی شناسایی کرده اما نمونه پرسش‌نامه‌ای (۴۸۰ نفر) نسبت به ۵۰ بانک ممکن است کافی نباشد؛ تأثیر متغیرهای خارجی مانند مقررات دولتی بررسی نشده است.

پژوهش‌های مذکور در حوزه بانکداری اسلامی، با وجود تنوع روش‌شناختی از رویکردهای کیفی اکتشافی و تحلیل محتوا گرفته تا روش‌های کمی توصیفی، تصمیم‌گیری چندمعیاره و حتی کتاب‌سنجی، عمدتاً بر شناسایی شاخص‌های عملکرد مبتنی بر شریعت، مقایسه کارایی با بانکداری متعارف، و کاوش موانع نهادی - ساختاری تمرکز داشته‌اند، اما از منظر نقادانه، این مطالعات اغلب در دام تکرار مفاهیم کلی مانند عدالت اجتماعی، توزیع زکات، درآمد حلال و مقاصد شریعت می‌افتند بدون آنکه به عمق عملیاتی‌سازی این شاخص‌ها در محیط‌های پیچیده اقتصادی واقعی بپردازند؛ برای نمونه، تأکید مکرر بر چهارچوب فلاح یا شاخص عملکرد اسلامی، علی‌رغم نوآوری ظاهری، فاقد مکانیسم‌های پویا برای تطبیق با شوک‌های خارجی مانند نوسانات نرخ بهره جهانی یا بحران‌های زیست‌محیطی است و بیش‌تر به توصیف عملکرد بانک‌های خاص در کشورهای محدود (مانند: ایران، اندونزی و مالزی) بسنده می‌کند که این امر تعمیم‌پذیری یافته‌ها را به شدت محدود می‌سازد. علاوه بر این، روش‌های اعتبارسنجی مانند نظر خبرگان یا پایایی بازآزمون، هرچند مفید، از آزمون‌های تجربی بلندمدت و داده‌های پنل چندکشوری بی‌بهره‌اند، درحالی‌که موانع اجرایی - نظارتی و فرهنگی به‌عنوان چالش‌های اصلی شناسایی می‌شوند؛ اما راهکارهای پیشنهادی اغلب در سطح اصلاحات قانونی یا آموزش باقی

1. Siddiqui; Thabet & Ali

می‌مانند و فاقد مدل‌های شبیه‌سازی اقتصادی برای ارزیابی تأثیرگذاری واقعی گذار به بانکداری اسلامی هستند؛ درنهایت، غیاب رویکردهای ترکیبی میان‌رشته‌ای (مانند ادغام هوش مصنوعی در نظارت شرعی یا تحلیل شبکه‌های اجتماعی برای سنجش اعتماد عمومی) و تمرکز بیش‌ازحد بر جنبه‌های هنجاری به‌جای اثرهای کلان اقتصادی، این بدنه پژوهشی را از تبدیل شدن به مبنایی عملی برای سیاست‌گذاری جهانی بانکداری اسلامی باز می‌دارد و آن را به مجموعه‌ای از مطالعات محلی و پراکنده تبدیل می‌کند که نیازمند همگرایی نظری و روش‌شناختی عمیق‌تری است. در این پژوهش، مدل نادعلی و همکاران (۱۴۰۴) جهت بررسی اعتبار، مورد بررسی قرار گرفت. این مدل دارای ۱۳ شاخص است.

منبع: (نادعلی و دیگران، ۱۴۰۴)

شکل شماره (۱): مدل پژوهش

۲. هدف پژوهش

تعیین اعتبار الگوی ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران در راستای برنامه کلان نظام برای اصلاح نظام بانکی کشور.

۳. روش پژوهش

این پژوهش از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش توصیفی - پیمایشی است. جامعه آماری شامل ۱۶۰ نفر از مدیران، معاونان و رؤسای ۱۲ بانک دولتی و خصوصی کشور است که آشنایی به بانکداری اسلامی داشتند. با استفاده از فرمول کوکران و روش نمونه‌گیری تصادفی ساده بر اساس حجم جامعه، حجم نمونه ۱۱۳ نفر به‌دست آمد که به‌دلیل نرخ بی‌پاسخی ۱۰ درصد بیش‌تر، یعنی ۱۲۷ پرسش‌نامه پخش و در نتیجه ۱۲۲ پرسش‌نامه برگشت داده شد. داده‌ها با ابزار پرسش‌نامه جمع‌آوری شد و روایی از طریق روایی صوری، محتوایی (با CVR لاوشه) و پایایی با آلفای کرونباخ (۰,۸۱۴) بررسی گردید. در این پژوهش از مدل‌سازی سازه مرتبه دوم از نوع بازتابی - بازتابی با روش حداقل مربعات جزئی (PLS-SEM) در نرم‌افزار SMART PLS استفاده شد.

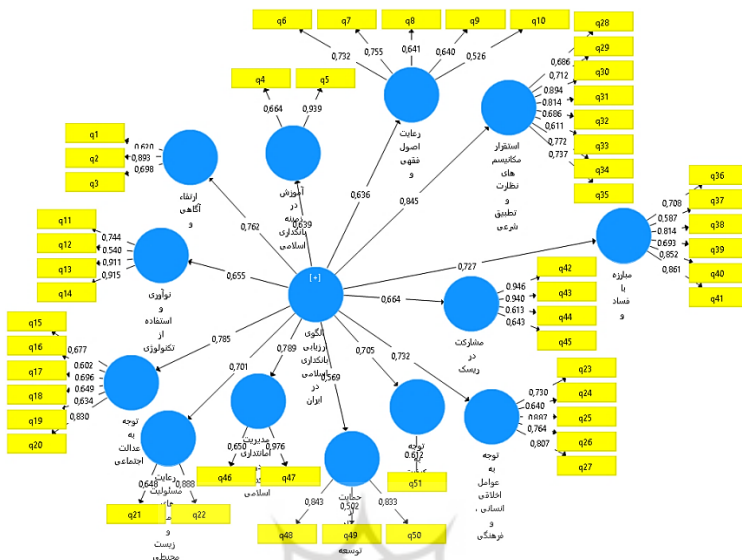
۴. تحلیل داده‌ها

حجم نمونه ۱۲۲ نفر برای مدل با ۱۳ شاخص کافی است. با استفاده از G*Power (effect size=0.15 برای f^2 در PLS-SEM، $\alpha=0.05$ ، $\text{power}=0.8$)، توان آزمون ۰,۹۱ برای آزمون‌های t (مسیرها) و ۰,۸۰ برای F-test کلی مدل محاسبه شد، که کفایت نمونه را تأیید می‌کند. تحلیل بوت‌استرپ با ۵۰۰۰ تکرار، تی‌مقادیر (همه تی‌ها $< 1,96$) را تأیید کرد. به‌دلیل استخراج شاخص‌ها از مصاحبه‌های کیفی با خبرگان و تنوع پاسخ‌دهندگان، احتمال سوگیری روش مشترک پایین است. آزمون Harman's single-factor نشان داد واریانس عامل تک ۴۲,۳ درصد (کم‌تر از ۵۰ درصد) است، که عدم وجود سوگیری معنادار را تأیید می‌کند. شاخص VIF سازه‌ها ($> 3,3$) نیز عدم هم‌خطی و اعتبار مدل را نشان می‌دهد.

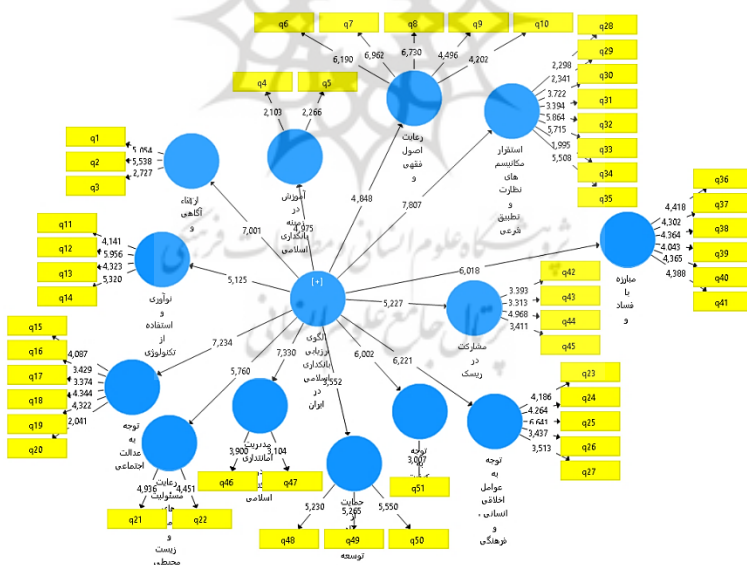
جدول شماره (۲): نتایج ارزیابی کفایت نمونه و کنترل سوگیری

نتیجه	مقدار	معیار
کفایت توان آزمون	۰,۹۱	توان آزمون (t-test)
کفایت توان آزمون	۰,۸۰	توان آزمون (F-test)
عدم وجود سوگیری معنادار	۴۲,۳ درصد	واریانس عامل تک (Harman)
عدم وجود هم‌خطی	$3,3 >$	VIF سازه‌ها

مدل پژوهش برای بررسی شاخص‌های مدل بدین صورت به دست آمده است:

شکل شماره (۲): میزان بتا در مدل

شکل شماره (۳): میزان تی در مدل

در مدل سازی سازه مرتبه دوم با روش حداقل مربعات جزئی (PLS-SEM)، از

متغیر سطح دوم انعکاسی استفاده می‌شود که متغیرهای سطح اول (۱۳) شاخص اصلی) را در یک ساختار سلسله‌مراتبی ادغام می‌کند. در این روش، هر متغیر سطح اول به زیرشاخص‌های خود متصل شده و سپس به متغیر سطح دوم مرتبط می‌شود. این رویکرد باعث کاهش پیچیدگی مدل، افزایش دقت تحلیل و امکان بررسی میزان تأثیرپذیری متغیرهای سطح اول از مفهوم کلی مدل می‌شود.

جدول شماره (۳): بررسی میزان بنا و تی

روابط شاخص‌های مدل با هسته اصلی	T	β	نتیجه
استقرار سازوکارهای نظارت و تطبیق شرعی به‌عنوان یکی از شاخص‌های الگوی ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران محسوب می‌شود.	7.807	0.845	تأیید
مدیریت امانتداری در بانکداری اسلامی به‌عنوان یکی از شاخص‌های الگوی ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران محسوب می‌شود.	7.330	0.789	تأیید
توجه به عدالت اجتماعی و توزیع عادلانه منابع به‌عنوان یکی از شاخص‌های الگوی ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران محسوب می‌شود.	7.234	0.785	تأیید
ارتقاء آگاهی و اعتماد عمومی به بانکداری اسلامی به‌عنوان یکی از شاخص‌های الگوی ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران محسوب می‌شود.	7.001	0.762	تأیید
توجه به عوامل اخلاقی، انسانی و فرهنگی به‌عنوان یکی از شاخص‌های الگوی ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران محسوب می‌شود.	6.221	0.732	تأیید
مبارزه با فساد و رانت در عملیات بانکداری به‌عنوان یکی از شاخص‌های الگوی ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران محسوب می‌شود.	6.018	0.727	تأیید
توجه به کیفیت محصولات و خدمات بانکداری اسلامی به‌عنوان یکی از شاخص‌های الگوی ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران محسوب می‌شود.	6.002	0.705	تأیید
رعایت مسئولیت‌های اجتماعی و زیست‌محیطی به‌عنوان یکی از شاخص‌های الگوی ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران محسوب می‌شود.	5.760	0.701	تأیید

روابط شاخص‌های مدل با هسته اصلی	T	β	نتیجه
مشارکت در ریسک و سود و زیان به‌عنوان یکی از شاخص‌های الگوی ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران محسوب می‌شود.	5.227	0.664	تأیید
نوآوری و استفاده از فناوری در بانکداری اسلامی به‌عنوان یکی از شاخص‌های الگوی ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران محسوب می‌شود.	5.125	0.655	تأیید
آموزش در زمینه بانکداری اسلامی به‌عنوان یکی از شاخص‌های الگوی ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران محسوب می‌شود.	4.975	0.639	تأیید
رعایت اصول فقهی و شرعی در عملیات بانکی به‌عنوان یکی از شاخص‌های الگوی ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران محسوب می‌شود.	4.848	0.636	تأیید
حمایت از رفاه و توسعه اقتصادی پایدار به‌عنوان یکی از شاخص‌های الگوی ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران محسوب می‌شود.	3.552	0.569	تأیید

در مدل‌سازی سازه با روش حداقل مربعات جزئی (PLS-SEM)، هدف بررسی میزان انطباق داده‌های تجربی با ساختار نظری مدل اندازه‌گیری است. در نتایج این تحلیل، میزان «بتا» و آماره «تی» برای هر یک از شاخص‌ها ارائه شده است. مقدار بتا نشان‌دهنده شدت ارتباط هر شاخص با عامل پنهان (هسته اصلی مدل) بوده و آماره تی برای بررسی معناداری این ارتباط استفاده می‌شود. به‌طور کلی، اگر مقدار بتا بیش‌تر از ۰/۵۰ و مقدار تی بزرگ‌تر از ۱/۹۶ باشد، ارتباط مورد نظر در سطح اطمینان ۹۵ درصد تأیید می‌شود. در پژوهش حاضر، تمامی شاخص‌ها دارای مقدار بتا بالاتر از ۰/۵۶۹ و آماره تی بیش از ۳/۵۵۲ بوده‌اند؛ بنابراین تمام شاخص‌ها به‌طور معناداری با هسته اصلی مدل ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران مرتبط هستند و تأیید شده‌اند. بر اساس یافته‌ها، شاخص‌هایی نظیر «استقرار سازوکارهای نظارت و تطبیق شرعی» با مقدار بتا برابر ۰/۸۴۵ و تی برابر ۷/۸۰۷، و «مدیریت امانداری» با مقدار بتا ۰/۷۸۹ و تی ۷/۳۳۰، قوی‌ترین رابطه را با عامل اصلی مدل دارند. این موضوع حاکی از آن است که این مؤلفه‌ها نقش برجسته‌ای در الگوی ارزیابی بانکداری اسلامی ایفا می‌کنند. درمقابل، شاخص‌هایی مانند «حمایت از رفاه و توسعه اقتصادی پایدار» با بتا ۰/۵۶۹ و تی ۳/۵۵۲، اگرچه نسبت به سایر شاخص‌ها دارای ضعیف‌ترین ارتباط هستند؛ اما همچنان رابطه آن‌ها معنادار و مورد تأیید است. درمجموع، نتایج تحلیل مؤید اعتبار

مدل مفهومی پژوهش حاضر و کفایت شاخص‌های در نظر گرفته شده برای ارزیابی ابعاد مختلف بانکداری اسلامی در ایران می‌باشد.

جدول شماره (۴): جدول جامع شاخص‌های برازش و تکوینی مدل

شاخص‌ها	آلفای کرونباخ	پایداری مرکب	روایی همگرا (AVE)	شاخص متوسط اشتراک	R^2	Q^2	RMSE_PLS	RMSE_LM	وضعیت متغیر
استقرار سازوکارهای نظارت و تطبیق شرعی	۰/۸۳۳	۰/۸۵۴	۰/۸۱۰	۰/۸۲۰	۰/۷۷۵	۰/۸۰۴	۰/۴۱۲	۰/۴۵۰	قابل قبول
مدیریت امانتداری در بانکداری اسلامی	۰/۸۱۹	۰/۸۴۳	۰/۸۰۷	۰/۸۱۷	۰/۷۶۹	۰/۸۰۱	۰/۴۲۵	۰/۴۶۲	قابل قبول
توجه به عدالت اجتماعی و توزیع عادلانه منابع	۰/۸۱۴	۰/۸۳۷	۰/۸۰۶	۰/۸۱۰	۰/۷۶۲	۰/۷۹۹	۰/۴۳۰	۰/۴۶۸	قابل قبول
ارتقاء آگاهی و اعتماد عمومی به بانکداری اسلامی	۰/۸۰۹	۰/۸۳۰	۰/۸۰۱	۰/۸۰۰	۰/۷۵۸	۰/۷۴۳	۰/۴۳۸	۰/۴۷۵	قابل قبول
توجه به عوامل اخلاقی، انسانی و فرهنگی	۰/۸۰۴	۰/۸۲۵	۰/۷۹۹	۰/۷۹۵	۰/۷۵۴	۰/۷۹۰	۰/۴۴۲	۰/۴۸۰	قابل قبول
مبارزه با فساد و رانت در عملیات بانکداری	۰/۸۰۰	۰/۸۲۰	۰/۷۹۵	۰/۷۹۱	۰/۷۵۰	۰/۷۸۹	۰/۴۴۵	۰/۴۸۲	قابل قبول
توجه به کیفیت محصولات و خدمات بانکداری اسلامی	۰/۷۹۸	۰/۸۱۸	۰/۷۹۳	۰/۷۸۶	۰/۷۴۷	۰/۷۸۴	۰/۴۴۸	۰/۴۸۵	قابل قبول
رعایت مسئولیت‌های اجتماعی و زیست‌محیطی	۰/۷۹۶	۰/۸۱۳	۰/۷۹۰	۰/۷۸۲	۰/۷۴۳	۰/۷۸۰	۰/۴۵۰	۰/۴۸۸	قابل قبول
مشارکت در ریسک و سود و زیان	۰/۸۰۰	۰/۸۱۰	۰/۸۸۱	۰/۷۷۶	۰/۷۳۹	۰/۷۷۹	۰/۴۵۵	۰/۴۹۲	قابل قبول
نوآوری و استفاده از فناوری در بانکداری اسلامی	۰/۷۸۸	۰/۸۰۵	۰/۸۸۰	۰/۷۷۰	۰/۷۳۶	۰/۷۷۳	۰/۴۶۰	۰/۴۹۵	قابل قبول

وضعیت متغیر	RMSE_LM	RMSE_PLS	Q ²	R ²	شاخص متوسط اشتراک	روایی همگرا (AVE)	پایایی مرکب	آلفای کرونباخ	شاخص‌ها
قابل قبول	۰/۵۰۰	۰/۴۶۵	۰/۷۶۰	۰/۷۳۰	۰/۷۶۷	۰/۷۷۴	۰/۸۰۲	۰/۷۸۳	آموزش در زمینه بانکداری اسلامی
قابل قبول	۰/۵۰۵	۰/۴۷۰	۰/۷۴۵	۰/۷۲۸	۰/۷۶۳	۰/۷۷۱	۰/۷۹۸	۰/۷۸۰	رعایت اصول فقهی و شرعی در عملیات بانکی
قابل قبول	۰/۵۱۰	۰/۴۷۵	۰/۷۴۰	۰/۷۲۵	۰/۷۶۰	۰/۷۶۹	۰/۷۹۳	۰/۷۷۶	حمایت از رفاه و توسعه اقتصادی پایدار

آلفای کرونباخ (پایایی درونی) و پایایی مرکب (p دلون - گلدشتاین) هر دو مقادیر بالاتر از ۰/۷ دارند (۰/۷۷۶ تا ۰/۸۵۴)، که نشان‌دهنده پایایی قابل قبول سازه‌هاست. روایی همگرا (AVE) با مقادیر ۰/۷۶۹ تا ۰/۸۱۰ (بالاتر از ۰/۵) تأییدکننده روایی همگرای مناسب است. شاخص متوسط اشتراک (۰/۷۶۰) تا ۰/۸۲۰، بالاتر از ۰/۵) نشان‌دهنده واریانس مشترک قوی بین متغیرها و عوامل پنهان است. R² (۰/۷۲۵ تا ۰/۷۷۵، بالاتر از ۰/۳) برازش قوی مدل را تأیید می‌کند. Q² (۰/۷۴۰ تا ۰/۸۰۴، بالاتر از ۰/۲۵) نشان‌دهنده قدرت پیش‌بینی قوی مدل است. در PLSpredict، مقادیر RMSE_PLS (۰/۴۱۲ تا ۰/۴۷۵) کمتر از RMSE_LM (۰/۴۵۰ تا ۰/۵۱۰) بوده و قدرت پیش‌بینی قوی مدل را نشان می‌دهد.

جدول شماره (۵): شاخص HTMT برای روایی تمایز شاخص‌های مدل

کیفیت محصولات	حمایت رفاه	مدیریت امانتداری	مشارکت ریسک	مبارزه با فساد	نظارت شرعی	عوامل اخلاقی	مسئولیت اجتماعی	عدالت اجتماعی	نوآوری	رعایت اصول فقهی	آموزش	ارتقاء آگاهی	شاخص‌ها
0.74	0.60	0.71	0.64	0.69	0.62	0.73	0.65	0.70	0.75	0.68	0.72	-	ارتقاء آگاهی
0.72	0.59	0.68	0.62	0.70	0.61	0.76	0.63	0.69	0.71	0.77	-	0.72	آموزش
0.67	0.55	0.73	0.58	0.75	0.80	0.78	0.60	0.74	0.66	-	0.77	0.68	رعایت اصول فقهی

شاخص‌ها	ارتقاء آگاهی	آموزش	رعایت اصول فقهی	نوآوری	عدالت اجتماعی	مسئولیت اجتماعی	عوامل اخلاقی	نظارت شرعی	مبارزه با فساد	مشارکت ریسک	مدیریت امانتداری	حمایت رفاه	کیفیت محصولات
نوآوری	0.75	0.71	0.66	-	0.68	0.72	0.70	0.59	0.64	0.73	0.66	0.70	0.79
عدالت اجتماعی	0.70	0.69	0.74	0.68	-	0.76	0.82	0.67	0.79	0.65	0.77	0.62	0.71
مسئولیت اجتماعی	0.65	0.63	0.60	0.72	0.76	-	0.69	0.58	0.71	0.74	0.70	0.78	0.75
عوامل اخلاقی	0.73	0.76	0.78	0.70	0.82	0.69	-	0.72	0.83	0.67	0.81	0.64	0.73
نظارت شرعی	0.62	0.61	0.80	0.59	0.67	0.58	0.72	-	0.74	0.56	0.75	0.53	0.60
مبارزه با فساد	0.69	0.70	0.75	0.64	0.79	0.71	0.83	0.74	-	0.68	0.80	0.66	0.72
مشارکت ریسک	0.64	0.62	0.58	0.73	0.65	0.74	0.67	0.56	0.68	-	0.69	0.75	0.77
مدیریت امانتداری	0.71	0.68	0.73	0.66	0.77	0.70	0.81	0.75	0.80	0.69	-	0.63	0.74
حمایت رفاه	0.60	0.59	0.55	0.70	0.62	0.78	0.64	0.53	0.66	0.75	0.63	-	0.71
کیفیت محصولات	0.74	0.72	0.67	0.79	0.71	0.75	0.73	0.60	0.72	0.77	0.74	0.71	-

جدول شماره ۵، نتایج شاخص HTMT^۱ را برای ارزیابی روایی تمایز شاخص‌های مدل بازتابی ارائه می‌دهد. این شاخص با بررسی نسبت همبستگی‌های بین‌سازه‌ای به درون‌سازه‌ای، استقلال سازه‌ها را تأیید می‌کند. تمامی مقادیر HTMT برای ۱۳ شاخص مدل (مانند: نظارت شرعی، مدیریت امانتداری، و عدالت اجتماعی) کم‌تر از ۰.۸۵ است (محدوده ۰.۵۳ تا ۰.۸۳) که نشان‌دهنده تمایز مناسب سازه‌ها از یکدیگر است. این نتایج، همراه با معیار Fornell-Larcker، روایی تمایز مدل را تأیید کرده و اطمینان می‌دهد که شاخص‌ها به‌طور مستقل مفهوم الگوی ارزیابی بانکداری اسلامی را اندازه‌گیری می‌کنند.

1. Heterotrait-Monotrait Ratio

جدول شماره (۶): جدول شاخص‌های کلی برازش مدل

وضعیت	حد قابل قبول	مقدار	شاخص
قابل قبول	کمتر از ۰/۰۸	۰/۰۵	SRMR
قابل قبول	بیش تر از ۰/۹۰	۰/۹۲	NFI
قابل قبول	کمتر از ۰/۰۸	۰/۰۵	d-ULS
قابل قبول	کمتر از ۰/۰۸	۰/۰۵	d-G
قابل قبول	کمتر از ۳	۲/۴۸	χ^2/df
قابل قبول	بیش تر از ۰/۳۶	۰/۷۷۳	GOF

شاخص SRMR با مقدار ۰/۰۵ (کمتر از ۰/۰۸)، NFI با مقدار ۰/۹۲ (بیش تر از ۰/۹۰)، d-ULS و d-G هر دو با مقدار ۰/۰۵ (کمتر از ۰/۰۸) و χ^2/df با مقدار ۲/۴۸ (کمتر از ۳) نشان دهنده برازش مناسب مدل هستند. شاخص GOF با مقدار ۰/۷۷۳ (بیش تر از ۰/۳۶) تأییدکننده برازش بسیار قوی مدل است. تمامی این شاخص‌ها نشان دهنده تطابق عالی مدل با داده‌های تجربی و قدرت پیش‌بینی بالای آن هستند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

نتایج پژوهش حاضر نشان داد که الگوی ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران در محدوده داده‌های نمونه مورد بررسی، از سطح اعتبار و برازش درون نمونه‌ای مطلوبی برخوردار است. تمامی سیزده شاخص مورد ارزیابی، شامل استقرار سازوکارهای نظارت و تطبیق شرعی، مدیریت امانتداری، عدالت اجتماعی و توزیع عادلانه منابع، ارتقاء آگاهی و اعتماد عمومی، عوامل اخلاقی، انسانی و فرهنگی، مبارزه با فساد و رانت، کیفیت محصولات و خدمات، مسئولیت‌های اجتماعی و زیست‌محیطی، مشارکت در ریسک و سودوزیان، نوآوری و استفاده از فناوری، آموزش در زمینه بانکداری اسلامی، رعایت اصول فقهی و شرعی و حمایت از رفاه و توسعه اقتصادی پایدار، رابطه‌ای معنادار با هسته اصلی مدل نشان دادند. شاخص‌های «استقرار سازوکارهای نظارت و تطبیق شرعی» ($\beta=0.845$ ، $T=7.807$) و «مدیریت امانتداری» ($\beta=0.789$ ، $T=7.330$) بیش‌ترین میزان تأثیر را بر مدل داشته‌اند، درحالی‌که «حمایت از رفاه و توسعه اقتصادی پایدار» ($\beta=0.569$ ، $T=3.552$) هرچند دارای تأثیر ضعیف‌تر؛ اما همچنان از معناداری آماری برخوردار است. شاخص‌های برازش مدل (SRMR=0.05، NFI=0.92 و GOF=0.773) صرفاً مؤید برازش درون نمونه‌ای

مدل بوده و به تنهایی قابلیت استناد برای استنتاج درباره قدرت پیش‌بینی بیرون‌نمونه‌ای یا تعمیم نتایج به کل نظام بانکی کشور را ندارند. از این‌رو، یافته‌ها نشان‌دهنده همخوانی ساختار مدل با داده‌های نمونه هستند و بیانگر «انسجام درونی مدل» محسوب می‌شوند. همچنین، شاخص‌های پایایی (آلفای کرونباخ ۰,۷۷۶ تا ۰,۸۵۴ و میانگین واریانس استخراج‌شده ۰,۷۶۹ تا ۰,۸۱۰) بیانگر ثبات سازه‌ها در سطح نمونه مورد بررسی هستند. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که شاخص‌های مطرح‌شده، به‌ویژه در حوزه‌های نظارت شرعی و امانتداری، از کفایت مفهومی لازم برای ارزیابی بانکداری اسلامی در بستر مورد مطالعه برخوردارند، هرچند تعمیم نتایج به سطح کل نظام بانکی کشور نیازمند بررسی‌های تکمیلی در نمونه‌های گسترده‌تر است. در مقایسه با پژوهش نادعلی و همکاران (۱۴۰۴) که در رویکردی کیفی به شناسایی و دسته‌بندی شاخص‌های اصلی بانکداری اسلامی پرداخته بود، پژوهش حاضر با رویکرد کمی و مدل‌سازی ساختاری، اعتبار همین شاخص‌ها را در چهارچوب تجربی محدود تأیید کرده است. این هم‌سویی نشان می‌دهد که هر دو پژوهش در مسیر تبیین و اعتبارسنجی مفاهیم بنیادین بانکداری اسلامی در ایران قرار دارند. همچنین یافته‌های این مطالعه با نتایج شقاقی شهری و همکاران (۱۴۰۳) و ابوالحسنی هستیانی و همکاران (۱۴۰۲) هم‌جهت است؛ زیرا هر دو بر نقش نظارت شرعی، آموزش و رعایت اصول فقهی در ارتقای عملکرد بانک‌های اسلامی تأکید دارند. مقایسه با پژوهش پریاتنو و همکاران (۲۰۲۵) و مرسید و لامانتا (۲۰۲۴) نیز نشان می‌دهد که تأکید بر عدالت اجتماعی، اصول شریعت و نوآوری فناورانه از وجوه مشترک الگوهای بین‌المللی و یافته‌های حاضر است، هرچند پژوهش حاضر به دلیل تمرکز بر ایران، ماهیت بومی‌تر و ساختاریافته‌تری دارد. استفاده از مدل‌سازی حداقل مربعات جزئی، صرفاً در راستای آزمون برازش مفهومی مدل در سطح نمونه انجام شده است و ادعای قابلیت تعمیم به سایر کشورها یا پیش‌بینی بیرون‌نمونه‌ای از آن استنتاج نمی‌شود. با وجود این محدودیت، نتایج بیانگر آن است که شاخص‌های اخلاقی، شرعی و اجتماعی در این الگو می‌توانند مبنایی برای تصمیم‌سازی‌های سیاستی در سطح ملی باشند، مشروط بر انجام مطالعات تکمیلی و آزمون‌های اعتبار بیرونی. در بخش سیاستی، پیشنهادها بر اساس شدت اثرگذاری شاخص‌ها در مدل ارائه شده‌اند تا پیوند مستقیم میان یافته‌های تجربی و توصیه‌های اجرایی حفظ شود. از این‌رو، تقویت حوزه‌های دارای بیش‌ترین اثر، یعنی نظارت شرعی و امانتداری، باید در اولویت سیاست‌گذاری قرار گیرد. در این راستا، ایجاد شوراها یا شرعی مستقل با

حضور فقهای متخصص، بازنگری و استانداردسازی قراردادهای مضاربه و مرابحه و استقرار نظام‌های حسابرسی شفاف و گزارش‌دهی عمومی پیشنهاد می‌شود. همچنین شاخص‌های دارای اثر متوسط، نظیر عدالت اجتماعی، ارتقاء آگاهی عمومی و عوامل اخلاقی و فرهنگی، می‌توانند از طریق برنامه‌های آموزشی و رسانه‌ای هدفمند تقویت شوند؛ ازجمله برگزاری دوره‌های اخلاق اسلامی برای کارکنان بانک‌ها و اجرای کارزارهای اطلاع‌رسانی در بسترهای دیجیتال. در خصوص شاخص‌هایی با اثرگذاری پایین‌تر، مانند حمایت از توسعه پایدار، انجام پژوهش‌های تکمیلی برای شناسایی موانع ساختاری و اجرایی در نظام بانکی ضروری است تا مشخص شود ضعف نسبی این شاخص ناشی از طراحی مفهومی است یا از چالش‌های اجرایی موجود. ازسوی دیگر، پیشنهادهای فناورانه نظیر بهره‌گیری از فناوری‌های مالی نوین (فین‌تک) یا فناوری زنجیره بلوک (بلاک‌چین)، نه به‌عنوان توصیه‌های عام بلکه به‌عنوان مسیرهای بالقوه برای تقویت شاخص‌های نوآوری، شفافیت و مسئولیت اجتماعی مطرح می‌شوند که در چهارچوب یافته‌های مدل قابل توجیه‌اند.

درمجموع، پژوهش حاضر یک الگوی مفهومی و اولیه برای ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران ارائه می‌کند که بر یکپارچگی اصول شرعی، اخلاقی و اجتماعی در نظام بانکی تأکید دارد. بااین‌حال، تعمیم نتایج آن به کل نظام بانکی کشور یا سایر کشورها مستلزم انجام پژوهش‌های گسترده‌تر، چندمرحله‌ای و مقایسه‌ای است. پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آینده با رویکرد چندسطحی، اعتبار بیرونی مدل را در مناطق مختلف ایران و نیز در مقایسه با نظام‌های بانکداری اسلامی در کشورهای چون مالزی و اندونزی مورد بررسی قرار دهند. همچنین، تحلیل اثرهای فناوری‌های نوین بر تقویت نظارت شرعی و کارایی بانکداری اسلامی، و ارزیابی نقش بلندمدت این الگو در رشد اقتصادی و عدالت اجتماعی، می‌تواند مسیر مناسبی برای توسعه ادبیات این حوزه باشد.

فهرست منابع

ابوالحسنی هستیانی، اصغر؛ امینی میلانی، مینو؛ شریف مقدسی، علیرضا و بیات، رحیم (۱۴۰۲). ارزیابی عملکرد بانکداری اسلامی در مقایسه با بانکداری متعارف در کشورهای منتخب. *فصلنامه علمی - پژوهشی اقتصاد مقداری*، ۲۰(۴)، ۱۸۰-۲۱۴.

پیکانی، پژمان؛ نوری، مجتبی؛ رحمانی، دنیا؛ رقائی، نگار و پیشوایی، میر سامان (۱۴۰۰). *ارزیابی عملکرد بانکها با استفاده از رویکرد ترکیبی تحلیل پوششی داده‌ها و برنامه ریزی آرمانی*. دومین کنفرانس بین‌المللی چالش‌ها و راهکارهای نوین در مهندسی صنایع و مدیریت و حسابداری، دامغان.

شقایق شهری، وحید؛ اکبریان، رضا؛ بصیری‌زاده، سمیرا و جلالوند، علیرضا (۱۴۰۳). بررسی تاریخی - نهادی موانع شکل‌گیری بانکداری اسلامی در ایران. *جستارهای اقتصادی با رویکرد اسلامی*، ۲۱(۴۱)، ۱۶۹-۲۰۶.

فرمان‌آرا، وحید و غفاری، فرهاد (۱۳۹۸). ارائه الگو و شاخص‌های ارزیابی و نظارت نظام بانکی ایران (بر اساس اسناد بالادستی، الگوها و تجارب بین‌المللی سایر کشورها). *فصلنامه اقتصاد دفاع و توسعه پایدار*، ۴(۱۲)، ۱۲۹-۱۴۹.

نادعلی، کمال؛ احمدی، فائق؛ مرادی شهدادی، خسرو و خدادادی، داود (۱۴۰۴). شاخص‌های ارزیابی بانکداری اسلامی در ایران. *نشریه پیشرفت‌های مالی و سرمایه‌گذاری*، ۶(۴).

Alzwi, A. S.; Jaber, J. J.; Rohuma, H. N. & Omari, R. A. (2024). Evaluation of total risk-weighted assets in Islamic banking through fintech innovations. *Journal of Risk and Financial Management*, 17(7).

Dewi, V. S. (2024). Islamic Performance Index as an Islamic Banking Performance Measurement: Bibliometric Analysis. *BIS Economics and Business*, (1), V124013-V124013.

Farah, A. A.; Mohamed, M. A.; Ali Farah, M.; Yusuf, I. A. & Abdulle, M. S. (2025). Impact of Islamic banking on economic growth: a systematic review of SCOPUS-indexed studies (2009–2024). *Cogent Economics & Finance*, 13(1), 2490819.

Ibrahim, A. A.; Hussein, J. M. & Kulmie, D. A. (2024). Islamic banking in Africa: A booming market with growing pains. *International Journal of Religion*, 5(9), 318-333.

Kashian, A. (2024). Assessing the Impact of Resource Allocation Strategies on the Performance of Iran's Banking System: An Islamic Banking Perspective. *Iranian Journal of Economic Studies*, 13(1), 159-178.

- Mursyid, D. Y. & Lamtana, W. S. (2024). A Performance Measurement Model for Islamic Banks Based on Falah. *EQUILIBRIUM*, 12(2), 377-400.
- Priyatno, P. D.; Maulana, A. & Darmastuti, D. (2024). Analysis of Sharia Commercial Banks in the Review of Maqashid Sharia with an Islamicity Performance Index Approach. *Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 5(2).
- Siddiqui, M. R.; Thabet, O. A. S. & Ali, F. (2024). ENHANCING PERFORMANCE EVALUATION AND MANAGEMENT PRACTICES IN MALAYSIAN ISLAMIC BANKING: A COMPREHENSIVE STUDY. *International Journal of Economics and Finance Studies*, 16(3), 411-441.

